

Speech polarisatie conferentie VU 9 juni 2021
Burgemeester Femke Halsema

[Het gesproken woord geldt]

Dames en heren,

Dank voor de uitnodiging om hier te mogen spreken. Ik bedank Hans Boutellier die mij straks zijn boek aan gaat bieden dat ik stiekem al even in heb mogen bladeren.

Het thema identiteit heeft al lang ons beider belangstelling. Ik geloof dat Boutellier met zijn nieuwste boek de geest van de tijd heel nauwkeurig weet vast pakken, hij doet dat zoals we van hem gewend zijn in een zorgvuldig opgebouwd betoog dat alle kanten van de kwestie belicht.

Hij vroeg mij iets te zeggen over het onderwerp polarisatie, zo nauw verweven met identiteit omdat identiteitspolitiek in deze tijd haast onvermijdelijk botsingen lijkt te veroorzaken of op z'n minst onderlinge vijandigheid. Ik doe dat graag, vanuit het gezichtspunt als burgemeester van deze stad. Een gezichtspunt dat mijn denken over thema weer op nieuwe manieren beïnvloed heeft.

De woorden "stad" en "spanning": iemand zou mij er moeiteloos van kunnen overtuigen dat ze etymologisch verwant zijn. Spanning hoort bij de stad. Ze is voelbaar in buurten waar grote verschillen zijn in leefstijl en wereldbeeld. Ze is voelbaar in de brede straten waar fietsers, wandelaars, auto's en trams elk hun ruimte pakken waar het kan. Op de pleinen waar toeristen van hun sokken worden gereden door maaltijdbezorgers. Overal wordt geflirt en gescholden, gebotst en verleid. Al die verschillende identiteiten en entiteiten zijn voortdurend aan het aantrekken en afstoten, en dat zorgt voor een continue, voelbare spanning.

Toen het afgelopen jaar de spanning van de straten was verdwenen, of beter: zich verplaatste naar achter de voordeur en online, konden we verbaasd genieten van de uitgestorven Dam. En tegelijk werd heel duidelijk: de stad, is de stad niet meer.

[Analyse]

Spanning, of polarisatie, is niet een *probleem* dat we moeten oplossen of voorkomen. Het is een wezenskenmerk van de stad. En daarbij: vreedzaam conflict is een van de fundamenteën van een open, democratische samenleving. Het verzet van groepen over normen en opvattingen van anderen en het maatschappelijk debat dat daarop volgt, leidt niet zelden tot emancipatie en een nieuw maatschappelijk bewustzijn – denk aan

de BLM protesten en beweging. Machthebbers *moeten* worden aangesproken, niet alleen door politiek en media, maar ook doordat burgers rechtstreeks hun stem laten horen. Ook, of *juist* wanneer dat tot ongemak leidt voor de status quo..

Amsterdam – als nationale huiskamer met een lange traditie van burgerlijk verzet heeft hierin een specifieke positie. Het is een podium voor maatschappelijk verzet en protest, zowel over nationale als internationale kwesties: van woningnood tot racisme, van het klimaatbeleid (Extincion Rebellion) tot het conflict tussen Israël en Palestina, van de coronamaatregelen tot het boerenprotest. Een vrij en veilig podium kunnen bieden voor maatschappelijk verzet en protest tegen kwesties die de stad ontstijgen is enorm belangrijke en waardevol, en brengt tegelijk een grote verantwoordelijkheid mee.

Want al die heel verschillende groepen, bewegingen en protesten, hebben mij doen beseffen dat het zo vaak de acties van gewone mensen zijn die de geschiedenis bepalen. Dat daarbij soms burgerlijke ongehoorzaamheid wordt betracht is onvermijdelijk. Identiteitspolitiek zorgt voor vooruitgang en emancipatie.

Eind negentiende eeuw kwamen de arbeiders uit de Jordaan plotseling en met geweld in opstand, waarmee ze de politieke elite en de bestuurders volkomen verrasten. Maar niet lang daarna kwam er nieuwe wetgeving om de leefomstandigheden van arbeiders te verbeteren. En nog een voorbeeld: staan we er wel eens bij stil hoe anders onze stad zou zijn zonder de vrouwenbeweging?

Al deze bewegingen hebben onze stad – en onze samenleving - ten goede veranderd.

De sociologe Saskia Sassen schreef: “Steden zijn ruimten waar mensen zonder macht een geschiedenis en een cultuur kunnen maken”.¹

De meeste Amsterdammers zijn trots op de diversiteit van de stad, met al die groepen en individuen die zich identificeren rond een eigen ideaal, gedeelde geschiedenis en/of identiteit. We koesteren de spanning die daarbij hoort. Sinan Cankaya beschrijft in “Mijn ontelbare identiteiten” zo treffend en aangrijpend hoe tijdens zijn leven iedereen hem steeds weer probeert in een hokje te stoppen en daarmee te reduceren tot een ééndimensionaal wezen, met één duidelijke identiteit, terwijl hij zovél tegelijk is. Mijn vermoeden is dat veel Amsterdammers dat op de één of andere manier herkennen en ook zo ervaren. Je identiteit is vloeibaar en bestaat uit heel veel facetten en we leven in een fantastische tijd waarin dat steeds meer geaccepteerd lijkt te worden.

¹ Sassen 2015

[wanneer gaat het mis]

Maar tegelijk kennen we in deze stad de giftige uitwassen van polarisatie helaas maar al te goed. De geschiedenis leerde ons harde lessen.

Er zijn twee gevaren. **Het eerste** gaat over **horizontale polarisatie**. Horizontale polarisatie wordt destructief als de vrijheid van de één, de vrijheid van de ander ontnemt; als ze anderen vernedert en uitsluit. Ik noem een aantal pijnlijke hedendaagse voorbeelden. Het feit dat je mag geloven én niet-geloven wat je wil is nog niet voor iedereen een vanzelfsprekendheid, zo blijkt recent uit de ernstige bedreigingen die Lale Gül heeft ondervonden.

Ook is Amsterdam een stad die het internationale conflict soms importeert. Op een herdenking van de slachtoffers van de aanslag op een moskee in Christchurch, presteerden pro- Palestina demonstranten, met bivakmutsen en vlaggen om hun schouders, het om tijdens de toespraak van een rabbijn pontificaal met hun rug naar het podium te gaan staan.

Destructieve polarisatie zie ik ook in de onverdraagzaamheid tegen mensen uit de LHBTIQ- gemeenschap. Veel mensen vertellen me dat hand in hand lopen minder vanzelfsprekend is dan enkele decennia geleden. Dat is schokkend. Meisjes en vrouwen, die onverlet de bevrijdende jaren '70, te maken krijgen met nieuwe preutsheid òf de druk om meer bloot te geven dan je wil: ze doen het nooit goed en worden steeds veroordeeld om wie ze zijn. Zij worden vernederd door de dwingende macht en moraal van anderen en dat is onacceptabel.

Ten tweede heb ik grote zorg rond spanningen en het wantrouwen tussen burgers en overheid, ofwel **verticale polarisatie**. Een groep burgers lijkt structureel het vertrouwen te verliezen in de overheid en politieke instituties. Dit heeft verschillende oorzaken, waar momenteel veel over gezegd en geschreven wordt. Ik beperk me hier tot het kort benoemen ervan.

- Het systeem faalt waar de menselijke maat ondergeschikt wordt aan efficiëntie, en misschien ook wel aan pragmatisme, waar Boutellier naar verwijst in zijn nieuwe boek. In mijn essay Macht en verbeelding, dat ik in 2018 schreef, noemde ik het technocratie, die gepaard gaat met een schrijnend gebrek aan hoop.
- Een ander element is het verschil tussen verwachte en feitelijke democratische invloed, ofwel het gevoel niet gehoord te worden.
- En een belangrijke factor is het ontstaan van informatiebubbels via sociale media die als katalysator werken voor argwanende complotdenkers, maar eigenlijk voor iedereen met mening.

Veel mensen zijn teleurgesteld in het probleemoplossend vermogen van de politiek en het openbaar bestuur. In de Amsterdamse stadsdelen waar de kansenongelijkheid, armoede en onveiligheid het grootst zijn, is de betrokkenheid en het vertrouwen in de politiek het laagst. Het Sociaal Cultureel Planbureau stelt vast dat de coronamaatregelen juist onder deze groepen het wantrouwen jegens de overheid versterkten. Het verzet tegen de overheid uit zich in legitiem protest en ook steeds vaker in grensoverschrijdend gedrag: demonstraties die uit de hand lopen; een toename van bedreigingen en geweld naar politici, hulpverleners, journalisten en politie. Politici die twitteren dat journalisten doorgaans tuig zijn, net als parlementariërs en rechterlijke macht, dragen bij aan de ondermijning van de rechtstaat.

De overheid heeft een belangrijke opdracht om in de eerste plaats naar zichzelf te kijken. Het wantrouwen jegens overheden is immers een weerspiegeling van het wantrouwen dat de overheid in de burgers heeft.

Wat kunnen we doen tegen deze destructieve uitwassen van verschillende type polarisatie? Ik zie drie opdrachten.

1. Ten eerste moeten wij normeren. Er is geen tolerantie voor uitsluiting en vernedering. Dat doen we door grenzen te stellen en ferm op te treden waar die grenzen worden overtreden. En door consequent, luid en duidelijk, op te komen voor van hen die deze onverdraagzaamheid te verduren krijgen.
2. Tegelijk moeten we ruimte geven aan lokale identiteit. Het is geen toeval dat jonge mensen in deze stad, vooral degenen met wortels in andere landen, zich eerder als Amsterdammers identificeren dan als Nederlandse burgers. In een interview in Het Parool afgelopen weekend zei schrijfster Sofie Lakmaker, in transitie naar "meer man" zijn, op de vraag naar haar of zijn tatoeage van de drie andreaskruizen: "[ik] ging door een roerige tijd, ik had gebrek aan houvast. Wat er ook gebeurt, dacht ik, of ik nou een jongen of meisje ben, of mijn moeder leeft of dood is: Amsterdam blijft." einde citaat.

Een lokale identiteit laat mensen de ruimte om gelijktijdig vele andere collectieve en individuele identiteiten aan te nemen. Want wat identiteitspolitiek laat zien, is dat we allemaal streven naar een gemeenschappelijke identiteit die ons inspireert om raakvlakken te vinden en om te voelen dat we erbij horen in de maatschappij waarin we leven.

Die lokale identiteit wordt steeds veelzijdiger, is dynamisch en steeds in beweging, en als overheid moeten we oppassen dat we niet achter de feiten aanlopen. We hoeven

niets en niemand te verloochenen maar het wordt wel tijd om de publieke ruimte – en daarmee doel ik zowel op de fysieke ruimte, als mentaal, sociaal, economisch en maatschappelijk – te vergroten en toegankelijker te maken. Dat betekent bijvoorbeeld meer ruimte voor verhalen over het leed dat mensen is aangedaan, tijdens slavernij en kolonisatie. Meer ruimte voor het eigenzinnige geluid van een nieuwe generatie die grensoverschrijdend werken, leven, liefhebben, kunst maken en geld verdienen. Moed om de macht en status quo te delen met “de ander”. Daarmee houden we de stad in beweging op een manier die leidt tot nieuwe perspectieven, wellicht nieuwe paradigma’s. En het is goed dat daarmee de spanning altijd voelbaar blijft, en vaak leidt tot botsingen, protesten en een hoop lawaai, want dat is de stad; dat is onze samenleving.

Nog even over die publieke ruimte.

Wie de publieke ruimte betreedt wordt onderdeel van het (stedelijk) spanningsveld tussen nabijheid en afstandelijkheid. In de publieke ruimte vinden ontmoetingen plaats, met bekenden en onbekenden, we leren er omgaan met verschillen en er worden nieuwe verhalen en gemeenschappelijke herinneringen gecreëerd. Die vormen de basis van die lokale identiteit, waar we op terug kunnen vallen als de spanning te hoog oploopt en destructief dreigt te worden.

Die publieke ruimte staat ook voor het publieke domein en onderscheidt zich daarmee van de commerciële ruimte. In 1958 (toen al!) schreef Hannah Arendt in *Vita Activa* over de consumptie-of massamaatschappij als bedreiging voor het publieke domein. Omdat mensen er steeds minder bij elkaar worden gebracht en de gemeenschappelijke ervaringen van mensen minder duurzaam worden.

In principe zouden publieke instellingen een dam moeten opwerpen tegen technocratie en vervreemding, en het publieke domein moeten ondersteunen. En dan heb ik het niet alleen over openbare ruimten die samenleven mogelijk maken, zoals scholen en bibliotheken. Ook niet -fysieke publieke instituties zoals het parlement en de rechtstaat kunnen fungeren als een soort ‘tafel’ zoals Arendt dat symbolisch karakteriseert. De tafel van Hannah Arendt is een plek die mensen verbindt, die ontmoetingen tussen vreemden mogelijk maakt en ervoor zorgt “dat ze niet over elkaar struikelen”, in Arendts woorden.

3. Helaas schieten we daar tekort zoals we constateerden en daarmee kom ik op het **derde punt. Wat moeten we doen om de destructieve uitwassen van verticale polarisatie** – het wantrouwen tussen burger en overheid – te herstellen.

Daarvoor is in de eerste plaats nodig dat de overheid weer onderdeel wil zijn van de oplossing van problemen van burgers. We kregen een handreiking op een

presenteerblaadje van de Nationale ombudsman, die in 2018 de vraag aan 1500 burgers² stelde: wat verwacht u van de overheid? Daar kwamen drie kernbegrippen uit: mensen gaven aan dat ze een overheid willen die *eerlijk, begripvol en simpel* is. Ofwel de grootste ergernis is oneerlijkheid, gebrek aan empathie en nodeloze bureaucratie.

Dat vraagt om genadeloze systeemkritiek van binnenuit. In onze besluiten, in ons beleid en in de uitvoering moet er veel meer aandacht zijn voor wat men in de rechtspraak 'procedurele rechtvaardigheid' noemt, gebaseerd op het inzicht dat de uitkomst van een procedure altijd beter te accepteren is als die procedure eerlijk is verlopen.

De enige manier waarop je als burger zeker weet dat er een eerlijke procedure is geweest, is wanneer er niets verdoezeld wordt en er maximale openheid wordt betracht. Ook daarin hebben we nog veel stappen te zetten.

Procedurele rechtvaardigheid betekent ook: eerlijke verwachtingen scheppen over participatie en inspraak.

De menselijke maat leidend laten zijn in besluiten vraagt om het kunnen beroepen op hardheidsclausules en om verruiming van de discretionaire bevoegdheid op allerlei terreinen. Met andere woorden: er moet uiteindelijk altijd een afweging kunnen plaatsvinden waarbij humaniteit de doorslag kan geven.

Door – zoals nu te vaak gebeurt - algoritmes onze omgang met elkaar te laten bepalen wordt de burger feitelijk ont-menselijkt.

Wanneer een burger ten slotte onverhoopt tegenover de machtige overheid komt te staan dan moet de overheid niet koste wat kost willen winnen. Het streven moet er op gericht zijn om er samen uit te komen, door een gesprek, een mediation procedure of gewoon een faire heroverweging van eerder genomen besluit.

Tot slot

Ik heb beschreven hoe deze complexe tijd ons zo nu en dan een glimp toont – en soms wat meer dan een glimp – van doorgeslagen vijanddenken en gestold wantrouwen. De giftige kanten van polarisatie. Maar ik ben zeker niet pessimistisch. Er is namelijk genoeg om hoopvol over te zijn. De tafel van Hannah Arendt staat er nog, en er vinden nog dagelijks nieuwe ontmoetingen plaats, die leiden tot confrontatie en vooruitgang, innovatie en hoop. Ik zie dat in deze stad elke dag gebeuren.

² KANTAR, 2019, onderzoek onder 1500 Nederlanders over de overheid in 2030

Wat de tafel nodig heeft om te verankeren, is publiek leiderschap. Dat kenmerkt zich door normatief te zijn waar nodig, publieke waarden en humaniteit voorop te stellen, nieuwsgierig te zijn naar anderen, niet bang te zijn om dilemma's te delen en twijfel te tonen, en altijd uitgaan van vertrouwen.